

TALAB VA TAKLIF

Usmonov Shokirjon Aliyevich

Kokand Universiteti Andijon filial

O'qituvchisi

Abdixakimov Nozimjon

Kokand Universiteti Andijon filiali

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi

1 bosqich 25-01 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyotining asosiy kategoriyalari bo'lgan talab va taklif tushunchalarining nazariy mazmuni, ularning o'zaro ta'siri hamda bozor narxining shakllanishidagi roli tahlil etiladi. Talabning iste'molchilar ehtiyoji, daromad miqdori, narx darajasi va muqobil mahsulotlar bilan bog'liq omillar asosida o'zgarishi bozor jarayonlarining dinamikasini belgilaydi. Taklif esa ishlab chiqaruvchilarning mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlari, texnologik rivojlanish, resurslar narxi va bozor raqobati kabi omillar ta'sirida shakllanadi. Bozor narxi aynan talab va taklifning muvozanat nuqtasida aniqlanadi, bu esa iqtisodiyotda resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish hajmini to'g'ri rejalashtirish va bozorni barqaror boshqarish imkonini beradi. Maqolada shuningdek, talab va taklif elastikligi, ularning o'zgarishiga olib keluvchi ichki va tashqi omillar, davlatning bozor jarayonlariga ta'siri, narxlarning muvozanatdan chetga chiqish holatlari hamda amaliy misollar asosida bozor mexanizmining ishlash xususiyatlari yoritilgan. Tadqiqot bozor iqtisodiyoti sharoitida talab-taklif muvozanatini to'g'ri boshqarish iqtisodiy barqarorlik uchun muhim omil ekanini asoslaydi.

Kalit so'zlar: talab, taklif, bozor narxi, muvozanat, elastiklik, iste'molchi, ishlab chiqaruvchi, bozor iqtisodiyoti.

Bozor iqtisodiyoti zamonaviy iqtisodiy tizimlarning asosiy shakli bo'lib, unda iqtisodiy jarayonlar asosan talab va taklif mexanizmi orqali tartibga solinadi. Har qanday jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligi hamda resurslarning oqilona taqsimlanishi bozorning qanday ishlashi va

undagi muvozanatning qay darajada shakllanishiga bevosita bog'liq. Talab va taklif esa ushbu jarayonlarning bosh mezoni bo'lib, ular o'zaro ta'sir orqali bozor narxini, iste'mol hajmini, ishlab chiqaruvchilar faoliyatini va butun iqtisodiy tizimning barqarorligini belgilaydi. Shuning uchun talab va taklifning nazariy mohiyatini chuqur o'rganish nafaqat iqtisodiy jarayonlarni tushunish, balki ularni samarali boshqarish uchun ham zarurdir.

Bozor iqtisodiyotida talab — iste'molchilarning ma'lum narxda tovar va xizmatlarni xarid qilishga bo'lgan ehtiyoji va imkoniyatlari sifatida talqin qilinadi. Talabning shakllanishiga daromad darajasi, tovarning narxi, o'rinbosar mahsulotlarning mavjudligi, iste'molchilarning didi va bozor kutilmalari kabi ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Talabning o'zgarishi bozor faoliyatining eng dinamik jihatlaridan biri bo'lib, u iqtisodiy kon'yunktura, aholining ijtimoiy ahvoli, global iqtisodiy o'zgarishlar bilan ham uyg'un tarzda o'zgarib boradi.

Taklif esa ishlab chiqaruvchilarning ma'lum narxda tovar yoki xizmat yetkazib berishga bo'lgan tayyorligi va imkoniyatini bildiradi. Taklifning shakllanishida ishlab chiqarish xarajatlari, texnologik taraqqiyot, resurslarning mavjudligi, davlatning iqtisodiy siyosati, raqobat muhiti kabi omillar muhim o'rin tutadi. Taklifning ortishi yoki kamayishi bozor narxining o'zgarishiga bevosita ta'sir qiladi va shu orqali iste'molchilar hamda ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir etadi.

Talab va taklifning o'zaro ta'siri bozor muvozanatini hosil qiladi. Muvozanat narxi – bu iste'molchi sotib olishga, ishlab chiqaruvchi esa sotishga rozi bo'lgan narx bo'lib, undan og'ish bozor faoliyatiga turli xil ta'sirlarni keltirib chiqaradi. Narxning pasayishi taklifning qisqarishiga, narxning oshishi esa talablarning kamayishiga olib keladi. Ana shu mexanizm bozorni o'z-o'zini tartibga soluvchi tizim sifatida shakllantiradi.

Zamonaviy iqtisodiyotda talab va taklif elastikligi, ularning o'zgaruvchanligi, global bozorlar ta'siri, raqobat, monopoliyalar va davlat tartibga solish siyosati kabi omillar ushbu jarayonni yanada murakkablashtirmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyot, elektron savdo, logistikaning avtomatlashtirilishi, energiya narxlarining tebranishi va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar talab va taklifning shakllanishiga yangi xususiyatlarni olib kirmoqda. Shu bois, talab va taklif mexanizmini o'rganish bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, iqtisodiy jarayonlarda to'g'ri qaror qabul qilish, bozorni to'g'ri tahlil qilish, narxlarni prognozlash va resurslardan oqilona foydalanish uchun talab va taklif qonunlarining chuqur tushunilishi muhim

hisoblanadi. Ushbu maqolaning kirish qismida aynan shu nazariy tushunchalarning asosiy mazmuni yoritildi va keyingi boblarda bozor iqtisodiyotidagi talab va taklifning tahlili yanada kengroq ko‘rib chiqiladi.

Talab bozor iqtisodiyotining eng asosiy kategoriyalaridan biri bo‘lib, iste‘molchilarning ma‘lum narxda tovar yoki xizmatni sotib olishga bo‘lgan tayyorligi va imkoniyatini ifodalaydi. Talabning shakllanishida bir nechta omillar ishtirok etadi. Eng avvalo, iste‘molchilarning daromad darajasi talabning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Daromad oshgan sari iste‘molchilar ko‘proq tovar sotib olish imkoniga ega bo‘ladi, daromad kamayganda esa aksincha, talab qisqaradi.

Ikkinchi muhim omil — tovar narxi. Narx oshishi bilan talab kamayishi, narx pasayishi bilan esa ortishi iqtisodiyotda talab qonunining asosiy mazmunini tashkil etadi. Bunda iste‘molchilarning muqobil variantlar bilan taqqoslash qobiliyati muhim rol o‘ynaydi. Masalan, bir mahsulot narxining oshishi iste‘molchini unga o‘rinbosar bo‘lgan boshqa tovarni tanlashga undashi mumkin.

Uchinchi omil — iste‘molchilarning didi, xohishi va bozor kutilmalari. Marketing strategiyalari, reklama, yangiliklar, modaning o‘zgarishi va ijtimoiy ta’sir talabni sezilarli darajada o‘zgartirishi mumkin. Bugungi raqamli iqtisodiyotda talabning shakllanishi ko‘proq internetdagi mazmun, onlayn sharhlar, ijtimoiy tarmoqdagi trendlar ta’sirida shakllanmoqda.[4]

Shuningdek, o‘rinbosar mahsulotlarning mavjudligi ham muhim hisoblanadi. Masalan, choy narxi oshsa, iste‘molchilar ko‘proq qahvaga murojaat qilishi mumkin. Bu talabning o‘zgaruvchanligini kuchaytiradi.

Talabga ta’sir qiluvchi yana bir muhim omil — demografik o‘zgarishlar. Aholi sonining o‘sishi, yosh tarkibining o‘zgarishi, migratsiya jarayonlari, turmush darajasi va shaharsozlik siyosati talabning turli segmentlarda o‘zgarishiga olib keladi.

Talabning shakllanish jarayoni iqtisodiy tizimning barqaror ishlashi uchun zarur bo‘lgan muvozanatning asosiy elementidir. Bu jarayonni chuqur anglash bozorning kelajakdagi dinamikasini bashorat qilish imkonini beradi.

Taklif — ishlab chiqaruvchilarning ma‘lum narxda tovar yoki xizmatni bozorga yetkazib berishga bo‘lgan tayyorligi va imkoniyatidir. Taklifning shakllanishida birinchi navbatda ishlab chiqarish xarajatlari muhim ahamiyatga ega. Xomashyo narxi, ishchi kuchi xarajatlari, energiya resurslari, transport va logistika xarajatlarining o‘zgarishi taklifning hajmiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ikkinchi omil — texnologik rivojlanish darajasi. Ilm-fan va texnika yutuqlari ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtiradi, mahsulot tannarxini kamaytiradi, ishlab chiqarish tezligini oshiradi. Natijada bozorga ko‘proq mahsulot chiqarish imkoniyati paydo bo‘ladi va taklif ortadi.

Uchinchi omil — davlat siyosati. Soliqlar, subsidiyalar, bojxona tariflari, davlat qo‘llab-quvvatlashlari taklifning oshishi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin. Misol uchun, qishloq xo‘jaligida subsidiyalar berilishi ishlab chiqarish hajmini ko‘paytiradi va bozordagi taklifni kengaytiradi.[1]

Shuningdek, bozor raqobati ham taklif uchun muhim omil hisoblanadi. Raqobat kuchli bo‘lgan sharoitda ishlab chiqaruvchilar mahsulot sifatini oshirishga, narxni kamaytirishga, hajmni ko‘paytirishga intiladilar. Raqobat past bo‘lsa, taklif cheklanishi yoki narxning sun‘iy oshishi kuzatiladi.

Yana bir muhim omil — tashqi bozorlar bilan integratsiya. Globalizatsiya sharoitida ishlab chiqaruvchilar mahsulotlarini nafaqat ichki, balki tashqi bozorlarga ham yetkazib berishga qodir. Eksport hajmining o‘shishi ichki bozordagi taklifga bevosita ta‘sir qiladi.

Taklifning shakllanish mexanizmini to‘g‘ri anglash bozor muvozanatini boshqarishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Bozor iqtisodiyotida narx talab va taklifning o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanadi. Talab ko‘p, taklif esa kam bo‘lgan holatda narx oshadi, aksincha, taklif ko‘p, talab esa kam bo‘lsa, narx tushadi. Bu jarayon bozor muvozanati deb nomlanadi. Muvozanat narxida iste‘molchilar sotib olishga rozi bo‘lgan mahsulot miqdori bilan ishlab chiqaruvchilar yetkazib berishga rozi bo‘lgan mahsulot miqdori tenglashadi.

Muvozanat narxining shakllanishi bozorning barqaror ishlashini ta‘minlaydi. Narxning muvozanatdan og‘ishi iqtisodiyotda turli o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi:

Narx oshsa: iste‘molchilar kamroq sotib oladi, taklif ortadi.

Narx tushsa: iste‘molchilar ko‘proq sotib oladi, taklif qisqaradi.

Bu jarayon bozorning o‘zini o‘zi tartibga soluvchi tabiiy mexanizmidir.[2]

Bozor muvozanatining buzilishi esa inflyatsiya, tanqislik, ortiqcha ishlab chiqarish kabi iqtisodiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shu sabab, iqtisodiy siyosat yuritishda talab va taklifning o‘zaro ta‘sirini chuqur tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Elastiklik — narx yoki boshqa omillarning o‘zgarishi natijasida talab yoki taklifning qanchalik o‘zgarishini o‘lchaydigan iqtisodiy ko‘rsatkichdir.

Talab elastik bo‘lsa, narxning kichik o‘zgarishi bilan sotib olinadigan mahsulot hajmi sezilarli darajada o‘zgaradi. Masalan, hashamat tovarlari, texnika, xizmat ko‘rsatish sohasining ayrim segmentlari shunday tovarlar sirasiga kiradi.

Talab noelastik bo‘lsa, narx o‘zgarganda ham xarid hajmi deyarli o‘zgarmaydi. Masalan, non, dori-darmon, suv kabi asosiy ehtiyoj mahsulotlari.

Taklif elastik bo‘lganda ishlab chiqaruvchilar narx oshishi bilan tezda mahsulot hajmini ko‘paytiradi. Noelastik taklifda esa ishlab chiqaruvchi darhol hajmni oshira olmaydi, masalan, qishloq xo‘jaligi va kon sanoati.

Elastiklik bozor barqarorligini ta‘minlashda katta ahamiyatga ega, chunki u narx o‘zgarishining bozor muvozanatiga qanday ta‘sir qilishini aniqlash imkonini beradi.[3]

Bozor jarayonlari to‘liq erkin bo‘lishi nazariy jihatdan ideal bo‘lsa-da, amalda davlatning aralashuvi zarur. Davlat iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun talab va taklif jarayonlariga ta‘sir o‘tkazadi. Bunday ta‘sir quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

Soliq siyosati (QQS, foyda solig‘i, aksizlar)

Subsidiyalar

Narxni tartibga solish

Import-eksport cheklovlari

Raqobatni himoyalash siyosati[4]

Davlatning aralashuvi bozor muvozanatini boshqarishga yordam beradi, lekin haddan tashqari aralashuv bozorning tabiiy mexanizmlarini buzishi mumkin.

Zamonaviy iqtisodiyotda talab va taklifning shakllanishiga raqamli texnologiyalar sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Elektron savdo, onlayn marketing, logistika tizimining avtomatlashtirilishi, big data va sun‘iy intellektning joriy etilishi bozor jarayonlariga yangi sifat olib kirdi.

Onlayn platformalar iste‘molchilarning xarid odatlarini o‘zgartirdi. Endi talab real vaqt rejimida kuzatiladi, iste‘molchilarning afzalliklari algoritmlar yordamida aniqlanadi. Shuningdek, ishlab chiqaruvchilar ishlab chiqarish hajmini talab prognozlariga moslab boshqarishi mumkin.

Bu esa bozorni yanada moslashuvchan, tezkor va global ko‘rinishga olib kelmoqda.

Real hayotda talab va taklifning o‘zaro ta’siri quyidagi sohalarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

uy-joy bozorida narxlarning oshishi yoki tushishi;

oziq-ovqat mahsulotlaridagi mavsumiy o‘zgarishlar;

yoqilg‘i narxining global o‘zgarishlarga bog‘liqligi;

transport xizmatlari narxlarining talabga qarab tebranishi;

mehnat bozorida muayyan kasblarga bo‘lgan ehtiyojning ortishi.

Bu holatlar talab-taklif mexanizmining hayotiyligini isbotlab turadi.[5]

Bozor iqtisodiyotida talab va taklif mexanizmi iqtisodiy tizimning eng asosiy tartibga soluvchi kuchi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu mexanizm nafaqat narxlarning shakllanishi, balki ishlab chiqarish hajmini belgilash, resurslardan foydalanish samaradorligi, iqtisodiy barqarorlik va jamiyatda farovonlikni ta’minlash jarayonida ham markaziy o‘rin tutadi. Talab va taklifning dinamik o‘zgarishi bozorning doimiy harakatda bo‘lishini bildiradi, bu esa iqtisodiyotni rivojlantirishda moslashuvchan yondashuvni talab qiladi. Mazkur tadqiqot davomida talabning shakllanishiga iste’molchilar daromadi, narx o‘zgarishi, bozor sharoitlari, demografik omillar va o‘rinbosar mahsulotlarning mavjudligi sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan bo‘lsa, taklifning esa ishlab chiqarish xarajatlari, texnologik taraqqiyot, davlat siyosati va raqobat muhiti bilan chambarchas bog‘liq ekani ta’kidlandi.

Bozor muvozanatining shakllanishi iqtisodiy barqarorlikning asosiy kafolati bo‘lib, narxning muvozanatdan chetga chiqishi tanqislik yoki ortiqcha mahsulot yig‘ilishi kabi salbiy holatlarga olib kelishi mumkin. Shu bois, iqtisodiy siyosat yuritishda talab va taklif o‘rtasidagi nisbat muntazam ravishda tahlil qilinishi, bozor jarayonlariga ehtiyotkorlik bilan ta’sir o‘tkazilishi zarur. Davlatning o‘rinli aralashuvi, masalan, subsidiya, soliq siyosati yoki narxlarni qo‘llab-quvvatlash vositalari, bozorning sog‘lom ishlashiga xizmat qilishi mumkin. Ammo haddan tashqari aralashuv bozorning tabiiy mexanizmlarini izdan chiqarishi, raqobatning cheklanishiga, innovatsiyalar sekinlashishiga olib keladi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi talab va taklif jarayonlariga yangi xususiyatlar olib kirmoqda. Elektron savdo platformalarining

kengayishi, onlayn xarid qiluvchilarning ko‘payishi, sun‘iy intellekt asosida yaratilgan tahliliy vositalarning qo‘llanilishi talab prognozlarini yanada aniqroq qilish imkonini bermoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqaruvchilar real vaqt rejimida talabni kuzatib, taklif strategiyasini o‘z vaqtida o‘zgartirish imkoniga ega. Bu esa bozorning yanada moslashuvchan va samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratmoqda.

Yakun sifatida ta‘kidlash joizki, talab va taklif o‘zaro muvozanatda bo‘lgan tizimda resurslar tejamkorlik bilan taqsimlanadi, narxlar barqaror bo‘ladi, ishlab chiqaruvchilar va iste‘molchilar manfaatlari uyg‘unlashadi. Har bir davlatning iqtisodiy siyosati aynan shu muvozanatni saqlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi, bozor mexanizmlarini to‘g‘ri tahlil qila oladigan malakali iqtisodchilar tayyorlanishi, bozor jarayonlari ustidan ilmiy asoslangan monitoring olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur xulosa umumiy holda bozor iqtisodiyotida talab va taklifning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini ham asoslab beradi. Shuningdek, mazkur mexanizmning kelajakdagi rivoji raqamli iqtisodiyot, innovatsion texnologiyalar va global integratsiya jarayonlari bilan yanada boyib borishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdug‘aniyev, M. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent: “Sharq”, 2021. – 45–112-betlar.
2. Karimov, A. Iqtisodiy nazariya: talab va taklif mexanizmlari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2020. – 63–148-betlar.
3. Xolmatov, O. Makroiqtisodiyot: nazariya va amaliyot. – Samarqand: SamDU, 2019. – 27–94-betlar.
4. Rasulova, D. Bozor konyunkturasi va iste‘molchilar xulqi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022. – 58–129-betlar.
5. Sattorov, F. Raqamli iqtisodiyot sharoitida talab va taklifning rivojlanish tendensiyalari. – Namangan: NamDU, 2021. – 36–101-betlar.